

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Олександр КОЧЕРГА, заступник директора Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат психологічних наук, доцент

Світосприйняття хлопчиків відрізняється від бачення дівчаток, їх взаємодія і діяльність мають певні відмінності. Протягом століть чоловіки мали уособлювати силу (як фізичну, так і психічну), їх вважали найвідповідальнішими й розумнішими. Разом з тим їх чутливість і переживання завжди відкидалися. Слабкість чоловіків розцінювалася як категорія табу, тому вони її позбавлялись усіма можливими способами. Хлопчики, які дозволяли собі виявляти чутливість, вважались слабкими і нікчемними, нездатними на подвиг, а отже, бути гідними захисниками.

У свідомості багатьох педагогів і батьків хлопці асоціюються з неслухняністю, проблемами, грубощами, нетактовністю, лінощами, небажанням щось робити, непослідовністю. Часи змінюються і змінюється в сучасному світі статус чоловіків. Дедалі частіше дорослі чоловіки, не вагаючись, залишаються доглядати своїх дітей-немовлят (ідуть у декретну відпустку). У сучасних родинах активніше встановлюється паритет в обов'язках між чоловіком і жінкою (нівелюється грань між обов'язками суто чоловічих і жіночих справ). Чоловіки освоюють так звані «жіночі професії», їх можна зустріти на посадах перукаря, прибиральника, касира, кухаря.

Таким чином, тривалість життя чоловіків набагато менша від тривалості життя жінок. При всій своїй силі організм і психіка хлопців є більш вразливими до екологічних викликів, стресових навантажень і способу життя. Найчастіше хлопці виховуються в оточенні жінок (неповні родини, педагоги жінки), що накладає певну модель жіночності. Саме в ній найбільше цінують покірність, безперечну слухняність, поміркованість у діях. Проте надмірна фемінізація життєвого простору чоловіків шкодить їхньому розвитку і нівелює природні здатності, гальмуючи їх прояви.

1. Чоловічі особливості.

У недалекому минулому наша дошкільна, початкова і загальна середня освіта недостатньо враховувала статеві особливості хлопчиків і дівчаток, орієнтуючись на якусь усереднену безстатеву особистість. Вважалося, що вимоги до хлопчиків і дівчаток, оцінки їхньої діяльності та поведінки мають бути однаковими. За останні десятиріччя свідомість багатьох батьків стосов-

но виховання синів і доньок відрізнялася хіба що їхніми обов'язками в господарських справах та силою впливу на них — з дівчатками треба бути лагіднішими, а з хлопчиками — суворішими.

Нині ж ми дедалі глибше замислюємося над тим, чому наші діти такі різні, несхожі за своїми рисами, уподобаннями та діями, і як саме нам слід будувати свої стосунки з ними, як виховувати й навчати. Спробуємо розібратись у психофізіологічних відмінностях між хлопчиками й дівчатками, а також у тому, що стосується не лише морфологічних і статевих ознак. Крім особливостей характеру і поведінки, пов'язаних зі статтю, кожна дитина має свої індивідуальні риси, які потребують корекції, виховного впливу на неї. І навіть не стільки впливу, скільки створення умов для дозрівання всіх психофізіологічних механізмів учнів. Цей період у розвитку дитини потребує уваги, терпіння та недопущення тиску й прискорення з боку педагогів. А це не так просто, тому що завжди існує спокуса і бажання досягти швидших результатів у коротші терміни. Але чи корисно це дитині, особливо хлопцю, який і так відстає за біологічними показниками від розвитку дівчаток. Чи не призведе нагнітання темпу до психічних зривів та несприйняття учнями вимог дорослих, а отже, примусить їх усамітнюватись та ізолюватись від світу. Тому не поспішаймо, а обережно й вдумливо спостерігаймо за діяльністю хлопців. І лише після усвідомлення та розуміння психофізіологічних процесів, ми будемо робити висновки та обережні прогнози про діяльність учнів у майбутньому.

2. Перші кроки в життя. Гра.

На думку деяких учених, саме чоловіча стать зорієнтована на подальший пошук змін у розвитку людини. При цьому в ній акумулюються нові корисні якості, що забезпечує краще пристосування до середовища. Отже, у чоловічій статі головною орієнтацією є *прогрес*.

Зазвичай хлопчики починають ходити на 2—3 місяці пізніше, ніж дівчатка. Тому дорослим не варто штучно пришвидшувати цей досить складний і відповідальний для дитини процес, щоб не зашкодити її загальному розвитку. До того ж часто-густо молоді батьки думають: «Ось ми постійно розмовляємо, граємося з нашим малюком, а він і досі мовчить, лише агукає.

Сусідське дівча таке ж, як і він, а вже скільки слів знає!» Тут слід мати на увазі, що процес становлення мовлення в хлопчиків відбувається на 4—6 місяців пізніше, ніж у дівчаток. Хлопці до періоду статевого дозрівання відстають від дівчаток у своєму психічному розвитку приблизно на два роки, а відтак потребують від нас уважного ставлення та ретельного спостереження за своїми діями. *Усі зауваження і вказівки щодо їхніх дій слід давати спокійно, з'ясувавши, чи все вони зрозуміли, чи треба щось уточнити або повторити.* Не потрібно боятись зайвий раз переконатись у тому, що встановлено контакт і нас чують, бачать і відчують наші інтонації (в жодному разі не можна підвищувати голос).

Хлоп'ята краще реагують на незнайомі іграшки і рухомі предмети. Але це не означає, що треба купувати їм багато нових іграшок. Краще одну й ту саму забавку показувати малому в різних ракурсах. До того ж бажано, щоб іграшки були рухомі, а не статичні.

Як відомо, мозок людини складається з двох півкуль. Дослідження показали, що кожній з них притаманна своя «спеціалізація» і власний процес переробки інформації. Асиметрія мозку в хлопчиків розвивається раніше, ніж у дівчаток. У віці до 6 років спостерігається помітна функціональна спеціалізація півкуль (ліва півкуля відповідає за логічний бік інформації, знаки та символи, права – за образний, руховий бік). До речі, до 8 років гострота слуху в хлопчиків вища, ніж у дівчаток. Тому за порадою фахівців і в разі зацікавлення малюка його можна залучати до спеціальних музичних занять. Встановлено, що прослуховування музики сприяє підвищенню настрою в дітей і як наслідок – активізації їх діяльності.

Хлопчачі ігри – це невинний рух: малі бігають один за одним, кидають предмети в ціль, використовуючи весь можливий простір. Якщо його не вистачає в горизонтальній площині, залюбки опановують вертикальну: видираються на сходинки, залазять на шафку. Проте коли ми, турбуючись про здоров'я та безпеку дитини, караємо її заборонаю руху, то цим, навпаки, шкодимо їй, уповільнюємо психічний розвиток. Цілком зрозуміло, що потрібно пояснювати дитині, де не слід бігати і де на неї може чекати небезпека. Але робити це треба зважено, тактовно, спокійним тоном. Необхідно завжди пояснювати, як безпечно рухатись, кожного разу, як тільки хлопчики надто активно виявляють свою ігрову діяльність, а у вас немає змоги убезпечити їх від уникнення травм.

Пам'ятаймо!

У розвитку хлопчики трохи відстають від дівчаток. Це слід враховувати при виконанні тих

чи інших завдань, запобігаючи ускладненим ситуаціям наданням чітких інструкцій.

Хлопчача рухова активність має природне джерело походження і тому в жодному разі не свідчить про їхню неслухняність (скоріше це невміння керувати собою за відсутності достатнього життєвого досвіду).

Будь-яка новизна може спонукати дитину до творчого натхнення. Намагайтесь цим розумно скористатись для залучення хлопчика до виконання тієї чи іншої діяльності.

Розбирання іграшок є цілком нормальним бажанням пізнавати їх складові. Але цей процес потребує коментування про те, що відбувається, з'ясування, чому дитина чинить саме так.

Змінюючи своє середовище, хлопчик водночас змінює себе, показує дорослому власну модель сприйняття світу. Головне – уважно вдивлятися, уточнювати та заохочувати дитину до позитивних дій.

3. Спілкування. Адаптаційні процеси.

Навчальний заклад (дитсадок, школа) завжди є для дитини невідомим, часом навіть загадковим світом. А для хлопчиків це ще й додаткове джерело напруження, яке не завжди дає позитивний результат. Помірковано, чому саме. Передусім перед хлоп'ям, яке вільно почуватись в себе вдома, вперше постають інші вимоги, словесна регламентація його діяльності. Це викликає в нього потужний внутрішній протест. Адже хлопчик прагне мати необмежену свободу, вільно імпровізувати, творчо розв'язувати поставлені завдання, а йому пропонують готовий алгоритм, який, до того ж, треба запам'ятати. Тому виникає конфлікт. Важливо запобігти подібним конфліктам, повторюючи спокійно правила, уточнюючи розуміння звернень, адресованих хлопцю від педагога.

Хлопчики досить різко виявляють негативізм не лише до системи колективних взаємин, а й до навчальної діяльності взагалі. Їм важко підпорядковуватись тим чи іншим вимогам, разом з тим зрозуміле аргументоване пояснення істотно знімає напруження в ставленні хлопців до конкретних вимог. Ось чому вони часто ініціюють різні конфліктні ситуації міжособистісного характеру. І все ж таки дорослим не слід через це робити далекоглядні висновки та такі узагальнення: «Із тебе не вийде нічого путнього. Доведеться комусь добряче наглядати за тобою». Ці поспішні висновки можуть стати на заваді кращого розуміння та взаємодії з учнем.

Разом із тим дещо агресивна поведінка дитини в гурті однолітків (у групі, класі) ще не свідчить про те, що всі хлопці є джерелом напруження й що вони взагалі не здатні засвоїти закони взаємодії з іншими дітьми. На це по-

трібен час, та ще й досить тривалий, тоді як дівчаткам швидше вдається опанувати науку спілкування. *Врівноважене, шанобливе, відверте, щире, доброзичливе ставлення батьків і педагогів може істотно пом'якшити силові дії хлопчика.* Адже початкова модель його поведінки перебуває під потужним наслідувальним впливом поведінки та вчинків близьких дорослих. Тому педагогам варто уникати емоційних зривів, а спокійно, аргументовано пояснювати свою позицію та ставлення до тих чи інших подій. Це привчатиме хлопців бути стриманішими та спонукатиме їх до обачності.

Помічено, що хлопців більше, ніж дівчат, цікавить різноманітна інформація. Від загальних питань про сенс життя, світобудову до конкретних про те, як працює годинник, машина, чому холодно й тепло тощо. Вони частіше ставлять дорослим запитання, щоб отримати чітку відповідь. Варто не забувати про це й відповідати дитині не загальними словами, а цілком конкретно, навіть якщо він іще не все розуміє. Краще задовольнити його цікавість відразу й не відкладати на потім, бо постійні відмахування можуть істотно загальмувати бажання пізнавати світ, а отже, знизити пізнавальну активність.

Коли син повертається з вулиці або зі школи додому, йому іноді важко пригадати певні дрібниці, щоб відповісти на запитання батьків: «Що цікавого було сьогодні? Що казала вчителька, одноклітки? Що було на обід?» тощо. А тому не варто, чуючи невизначні відповіді, нарікати на погану пам'ять дитини і одразу давати негативні оцінки або порівнювати з іншими, на погляд дорослих, більш успішними дітьми. Ці дії є принизливими та образливими для хлопчиків і формують у них закритість та недовіру до педагогів і батьків.

Хлопчики переважають дівчаток у просторових уміннях, які потребують високої пізнавальної активності. Вони краще здійснюють пошукову роботу, висуваючи нові ідеї, результативніше працюють, коли доводиться виконувати принципово нові завдання, здатні віднайти нестандартний спосіб розв'язання математичної задачі, можуть, проте, зробити помилку в розрахунках, швидше сприймають нове слово або нестандартний вислів.

На емоційний чинник хлопчики реагують швидко, яскраво, вибірково. Тому зауваження дорослого, зроблене дещо пізніше, а не своєчасно, втрачає сенс: хлопчача емоційна пам'ять не утримує це в оперативному полі. А от *швидше зняти емоційне напруження від певної ситуації ефективно допомагає переключення дитини на продуктивну діяльність.* Педагогам і батькам, щоб уникнути конфліктів, варто давати хлопцям певні трудові доручення: «Допоможи роздати зо-

шити», «Допоможи віднести сумку», «Сходи в магазин і купи...», «Розстав на столі тарілки» тощо. Для досягнення виховного ефекту важливо уникати довгих нотацій. Не треба повторювати по кілька разів те, що ви проговорили, висловивши своє ставлення і пояснивши свою позицію. У ситуації, коли вам потрібно повторити вимоги до хлопчика, слід знайти інший аспект проблеми, до якого ви ще не звертались. Пояснювати ситуацію слід коротко й конкретно.

Пам'ятаймо!

Хлопчики триваліший час адаптуються до навчального закладу й потребують від нас розуміння. Правила взаємостосунків у колективі час від часу потрібно нагадувати, зосереджуючи увагу на позитивних моментах їх користі для комфорту конкретного учня.

Хлопчикам важко і дискомфортно працювати в разі обмежень способів дій та за сталими алгоритмами. Необхідно, щоб учні самі пропонували шляхи розв'язання тих або інших проблем у навчальній діяльності. Проте має бути не просто пропозиція, має бути певна її аргументація (мені не подобається, цього замало, має бути пояснення, чому саме).

Пропонуючи дитині завдання або вимагаючи щось від неї, стежте за чіткістю своєї аргументації. Хлопець має зрозуміти ваше ставлення і позицію з конкретного питання.

4. Навчання. Емоційні прояви.

Педагоги знають, що інтенсивна навчальна робота без достатніх перерв викликає в дітей втому. У хлопчиків передусім страждають лівопівкульні процеси, пов'язані з мисленням, мовленням, логічними операціями. Коли вони втомилися, їм нелегко розповідати, описувати щось та ще й дотримувати логіки викладу матеріалу. Тому немає потреби вимагати повторного виконання завдання й сподіватися на меншу кількість помилок.

Зауважимо, що під час уроку хлоп'ята частенько дивляться вбік або перед собою, не зосереджуючись на першому етапі роботи. Вони входять у навчальний процес довше, ніж дівчатка, і на слова педагога зважають менше. Тому й виконують не зовсім те, що він просить, часом додаючи свої елементи, імпровізуючи. Дорослі ж зазвичай трактують це як неухважність, хоча швидше можна казати про вияв дитиною бажання відійти від шаблону, віддатися власним творчим нахилам. А от коли хлопчики досягають піку працездатності в робочий час, дівчатка вже починають відчувати втому. Цей процес також зумовлений психологічними особливостями чоловічої статі.

Хлопці досить хворобливо реагують на необ-

хідність використовувати різні типи мислення на уроках при вивченні різних предметів. Тобто їм потрібен певний час на те, щоб переорієнтуватися з образного мислення на логічне або навпаки. Це зумовлено особливостями їхньої психофізіології. У хлопчиків кількість нервових волокон, що з'єднують ліву і праву півкулі мозку, менша, ніж у дівчаток, тому їм важче порівнювати інформацію, що опрацьовується в різних півкулях. Вибіркове вмикання мислительних процесів лівої або правої півкуль також не забезпечує швидкісне перемикавання їх. Слід пам'ятати про це, переходячи від одного типу мислення до іншого, робити паузи та підготовчі вправи.

Мозок у хлопчиків, порівняно з мозком дівчаток, можна сказати, більш прогресивний, диференційований, вибірковий, його функціональна система економічніша завдяки значній активності процесів смислотворення. Хлопчаче мислення більш творче, пошукове й спонукає до активної самореалізації. Зрозуміло, що дитині потрібна підтримка дорослих і передусім моральна (необхідно радіти з її успіхів, зазначати щонайменші вдалі дії, наголошувати на позитивних успіхах), змістова (перейматися її проблемами), дорадча (разом шукати шляхи розв'язання ситуації, аналізувати помилки, спіраючись на позитивні якості).

Бажано, щоб активну роль у цьому процесі брали на себе батьки, зокрема тато (можуть бути корисними й поради мам, дідусів, бабусь). Така допомога важлива тому, що хлопчики досить глибоко зосереджуються на своїх конкретних проблемах. Розумні підходи до дитини позитивно впливатимуть на становлення якісних характеристик особистості, яка формується.

З'ясовано, що хлопчики досить часто виявляють неабияку вразливість, оскільки їхня нервова система, на відміну від дівчаток, менш здатна пристосовуватися до умов середовища, до нових стосунків і вимог. Стресові ситуації, як правило, мають зазвичай складні наслідки, можуть призводити до нервових зривів, а значний фізичний біль може зумовити шоківий стан.

Прямі вимоги дорослих до бездоганної чистоти та порядку дуже дратують хлопчиків. Їм нелегко бути охайними, бо вони люблять рухливі ігри. Тож і висловлюють свою незгоду відкрито, голосно, тобто діють відверто й неприховано. Разом із тим хлопчики більш різнобічні, ніж дівчатка, й оптимістичніші. І хоча про дитсадок і школу вони розповідають менш детально, проте роблять це цікавіше, зупиняючись на головному, істотному.

Важливо враховувати те, що хлопці в своїх діях часто намагаються похизуватися перед іншими, немовби показати, що вони гірші, ніж є насправді, у такий спосіб демонструючи свій

«героїзм». Егоїстів серед них менше. Як і дівчинка, хлопчик також хотів би бути гарним, однак відкрито цього не визнає. Згадаємо, як хлопці неохоче стрижуться, мовляв, у них мерзне голова або кашкет буде завеликим. Їм властиве бажання добре вдягатися, бути люб'язними, але вони стримуються й не зізнаються в цьому. Ось тут може допомогти добра порада матері: що вдягнути й чому, як підстригтися тощо.

Пам'ятаймо!

Утома гальмує в хлопців їхнє мовлення та логічні процеси. Навчальні навантаження мають бути регламентованими, чергуватись з відпочинком, який полягає в зміні діяльності.

Діяльність, яка потребує різних типів мислення (логічного й образного), має розмежовуватись плавним аргументованим переходом (що робитиметься, для чого, з якою метою). Важливо запитати в дитини, чи все зрозуміло і що має робити учень.

Для хлопчиків характерним є глибоке зосередження на конкретних проблемах, що особливо потребує уваги й підтримки та морального заохочення, а також аргументованого пояснення цих проблем. Хлопчиків цікавить і власна зовнішність, але вони приховують це. Будь-яка підтримка бажання хлопчика бути охайним має бути послідовною. У його очах охайність (предметна, мисленнева, емоційна, почуттєва) має виглядати, як один із способів досягнення успіху в його діяльності. Це якість характеру успішної людини.

Більшість хлопчиків, щоб догодити другові, можуть подарувати йому як власну річ, так і чужу, для підтримки взаємин або, щоб показати свою щедрість. Оцінка дорослих принципів дружби та досягнень прихильності інших має бути стриманою та аргументованою.

5. Парадокси поведінки.

Відомо, що хлоп'ята рухливіші від дівчаток, частіше виявляють ініціативу, хоча вона не завжди позитивна й добродійна. Проте тактовність дорослих, їхня стриманість, доброзичливість, уникнення «глобальних» узагальнень збереже атмосферу довіри та відкритості між ними і дітьми. У хлопчиків більше синців, гульт, подряпин і порізів. Вони охоче майструють і більш прискіпливі до своєї роботи. Малий «майстер» повинен мати від своїх близьких розуміння щодо своєї діяльності, яку вони здебільшого вважають шкодою. Не будемо заперечувати, що таке справді може бути, але варто зрозуміти й проаналізувати дії дитини і не поспішати з однозначними висновками.

Хлопці люблять усе робити швидше й вони менш терплячі. Але це аж ніяк не озна-

чає, що їм усім бракує старанності, – вона не менша, ніж у дівчаток. Як і протилежна стать, хлоп'ята співпереживають, жаліють, переймаються чужим горем, тільки вони не хочуть цього виказувати, бо бояться глузувань. Їм також властиве почуття сорому. І якщо вони чинять щось непривабливе, то здебільшого з пустощів або щоб «показати» себе. Хлопчики найбільше гніваються і навіть вдаються до помсти, коли зачеплена їхня сором'язливість. *Тому важливо уникати принижень і глузувань, навіть коли й справді хлопці поводяться недоладно й кумедно.*

Психологи дійшли висновку, що в початковій школі хлопчики «молодші» від дівчаток за своїм біологічним віком на цілий рік. А відтак вони трохи пізніше адаптуються до шкільних умов і навіть деякий час почуваються дискомфортно, особливо якщо не довелося відвідувати дитячий садок. За такої умови дитині буде важче самоорганізуватися.

У перших класах не встигає і має низькі бали успішності здебільшого хлоп'яча частина колективу. Хлопців підводять їхня нетерплячість, зайва швидкість, гонитва за результатом, тоді як якісний бік роботи залишається ними обійденим. Отже, потрібно набратися терпіння, щоразу зосереджуючи увагу малого школяра на якості виконання завдання. До того ж хлопчики з художнім типом нервової системи потребують до себе більшої уваги, ніж усі інші. Саме в них найчастіше й легше, особливо за несприятливих умов, розвиваються шкільні неврози, за ними й істеричні неврози, а далі відбувається патологічне формування особистості за істеричним типом. Меланхоліків і холериків чоловічої статі, порівняно з дівчатками відповідних темпераментів, легше виховувати і навчати.

В умовах спільної діяльності молодші школярі-хлопчики, опинившись у ситуації можливого покарання (або, навпаки, очікуваної нагороди), майже однаково оцінюють свої зусилля для власної користі й для користі друзів. Разом з тим вони не завжди адекватно висловлюються про свою поведінку, причому їхня самооцінка є досить випадковою.

Інтерес хлопчиків до протилежної статі в початкових класах часом виявляється у грубій формі. Вони смикають дівчаток за волосся, штовхаються, дражняться. Але їхня грубість здебільшого показна і лише маскує справжнє переживання, ніжність і розгубленість перед добрим почуттям. Не розуміючи цей психологічний парадокс, неможливо правильно організувати педагогічний процес у колективі. Важливо звертати увагу на те, як може хлопчик висловити і показати прихильність до тієї чи іншої людини. Тільки систематичне вправління в цьому дасть можливість дитині краще зрозуміти тонкощі власної поведінки та збагнути закони взаємодії з іншими однолітками в класному колективі (а також і з дорослими).

Пам'ятаймо!

Довгі нотації дорослих не дають очікуваного результату. Чіткість, влучність, вчасність, зрозумілість, тактовність — це основа досягнення виховного успіху у взаємодії з учнями.

Постійно засуджуючи і караючи спонтанну поведінку та вчинки хлопчика, можна спричинити в нього спротив позитивній мотивації його поведінки. Покарання — це висловлювання дорослим невдоволення тими або іншими діями учня та аргументація причин небажання в даний момент спілкуватися з учнем (застосування сили є взагалі аморальним, без жодних виправдувальних аргументів).

Виконуючи завдання, хлопці часто поспішають, але це не свідчить про відсутність бажання виконати завдання на належному рівні.

Міф про природну хлопчачу грубість не є достовірним. Адже хлопчик не завжди вміє передати свій душевний стан. Модель чоловіка, нав'язана суспільною думкою, не завжди дає змогу батькам і педагогам адекватно сприймати почуття своїх синів, вихованців, а це спричиняє втрату душевних контактів із ними.

3 (76) • 2012

**ПЕДАГОГІКА
І ПСИХОЛОГІЯ**

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 74105

Науково-теоретичний та інформаційний вісник
Національної академії педагогічних наук України

Грунтовно висвітлюються питання педагогіки й психології, актуальні проблеми
діяльності загальноосвітньої, професійно-технічної та вищої школи

Виходить 4 рази на рік. Передплатна ціна на рік 242,04 грн

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 74105

Журнал внесено до переліку наукових
фахових видань з педагогічних і психологічних наук